

Titelgegevens / Bibliographic Description

Titel	De puriteinse bronnen van Wittewrongels behandeling van 'vergenoegdheid' / L.F. Groenendijk.
Auteur(s)	Groenendijk, L.F.
In	<i>Documentatieblad Nadere Reformatie</i> , 10 (1986), no. 4, p. 126-142.
Copyright	2007 / L.F. Groenendijk SSNR Claves pietatis.
Producent	Claves pietatis / 2007.07.17; versie 1.0
Bron / Source	Onderzoeksarchief / Research Archive Nadere Reformatie
Website	Sleutel tot de Nadere Reformatie
Nummer	B99000885

De digitale tekst is vrij beschikbaar voor persoonlijk gebruik, voor onderzoek en onderwijs. Respecteer de rechten van de rechthebbenden. Commercieel gebruik is niet toegestaan.

Het 'Onderzoeksarchief Nadere Reformatie' bevat digitale documenten over het gereformeerd Piëtisme en de Nadere Reformatie in Nederland tot 1800. Het is doorzoekbaar met de 'Bibliografie van het gereformeerd Piëtisme in Nederland (BPN)' op de website 'Sleutel tot de Nadere Reformatie'.

The digital text is free for personal use, for research and education. Each user has to respect the rights of the copyright holders. Commercial use is prohibited.

The 'Research Archive Nadere Reformatie' contains digital documents about reformed Pietism and the Nadere Reformatie in the Netherlands until 1800. These can be retrieved by searching the 'Bibliography of the reformed Pietism in the Netherlands (BPN)' database at the 'Sleutel tot de Nadere Reformatie' website.

DE PURITEINSE BRONNEN VAN WITTEWRONGELS BEHANDELING VAN "VERGENOEGDHEID"

Inleiding

Hetgeen Petrus Wittewrongel in zijn *Oeconomia Christiana* over huwelijk en gezinsleven heeft geschreven, bleek in grote mate ontleend te zijn aan het werk van andere auteurs. Vooral het oeuvre van puriteinse auteurs is door hem benut voor zijn huwelijks- en gezinsethiek. Ik vond ontleningen aan geschriften van Amesius, Bolton, Dod & Cleaver, J. Downame, Gataker, Gouge, Hildersam, Perkins, H. Smith en Whately.¹ De werken van Gouge en Gataker hebben hem de meeste bouwstoffen geleverd voor zijn exposé betreffende de ethiek der gezinsrelaties.²

In mijn onderzoek van Wittewrongels huisethiek heb ik ongetwijfeld de meeste bronnen die hij voor dit thema gebruikt heeft aan het licht gebracht. Voor andere onderdelen van zijn boek zijn de relevante bronnen nog niet of slechts in geringe mate achterhaald. Ik ga er van uit dat ook in de overige gedeelten overwegend puriteinse bronnen zijn gebruikt. Dus ook in de uitvoerige deugdenleer in het tweede deel van de *Oeconomia Christiana*.³

In deze opvatting werd ik gesterkt bij mijn onderzoek van Wittewrongels bespreking van de in het tiende gebod geïmpliceerde deugd der vergenoegdheid (tevredenheid; Gr. *εὐταπεινία*).⁴ Vergelijkend onderzoek bracht aan het licht dat Wittewrongels betoog grotendeels steunt op

- *εὐταπεινία, or the Art of Contentment* (1653) van Thomas Watson (ca. 1620-1686);⁵
- *The Rare Jewel of Christian Contentment* (1648) van Jeremiah Burroughs (1599-1646).⁶

Aan het tractaat van Watson heeft Wittewrongel de meeste ideeën en formuleringen ontleend. De opbouw van Wittewrongels behandeling van de deugd der vergenoegdheid is overigens niet identiek met die der Engelse moralisten.

Zou Wittewrongel nog andere puriteinse bronnen gebruikt hebben? Wellicht Gatakers *True Contentment in the Gain of Godlines* (1619)?⁷ Wittewrongel zal deze verhandeling wel gekend hebben. Verwantschap met de door Gataker verwoorde ideeën laat zich gemakkelijk vaststellen, afhankelijkheid van zijn tractaat laat zich echter onvoldoende "hard" maken.

Ik zal van Wittewrongels behandeling van de vergenoegdheid de hoofdzaken vermelden en daarbij tevens voorbeelden geven van beïnvloeding door Watson en Burroughs.⁸

De definitie van vergenoegdheid

Wittewrongel gaat eerst het gebruik na van de term "vergenoegdheid" in

HET TWEEDE BOECK
Van de
O E C O N O M I A
C H R I S T I A N A
Ofte
CHRISTELICKE
HUYS-HOUDINGHE.

D A E R I N

De Nature ende ghelegentheydt der bysondere Christelicke
Leughden, ende Godts-dienstige Oeffeningen (die tot behoer-
linge van de ware Godtsaligheyt in alle welgestelde Huys-
gesinnen nootdruccelick versocht worden) iust den Woorde Gods, sulcx
goopent ende verhandelt worden/ dat alle Christelicke Huys-vaders ende
Huys-moeders, ende alle de Huys-gedooten tot der selver betrachtinge;
ende niet enen/ tot een spoedige ende noodige verbeteringe van hetige-
ne onder haer ontfelt is / met voorstellinge van bequame behulp-
middelen ende beweegh-redenen ghesamentlicken wer-
den aenghelept ende opgheweect.

D O O R

PETROM WITTEWRONGEL, Bedienaer des Godde-
licken Woorts binnen AMSTERDAM.

t'AMSTERDAM

Door de Wrdtwe van Marten Jansz. Brant, en Abraham van
den Burgh, Boeckverkooper by Jan Koon Dooyts-Looren/ in de Ge-
reformeerde Caterghuis. ANNO 1661.

de bijbel (2 Cor.9:8, 1 Tim.6:6, Filip.4:11 en Heb.13:5) en bij enige klassieke schrijvers.

Vervolgens geeft hij een definitie waarin alle relevante kenmerken van vergenoegdheid als *christelijke* deugd worden samengevat. Vergenoegdheid (of "vergenoeghsaemheyt", "vergenoeginge") is

eene Christelijcke Deught, eene geestelijcke ende boven-natuerlijcke Genade, welcke sulcken inwendigen ende stille gerusticheyt, aen het gemoet ende de ziele van een recht Christen geeft; dat hy met sijnen tegenwoordigen staet, daer in hy hem selven bevindt (hoedanigh oock deselve moghte zijn) seer wel te vreden is, ende sich gewillichlick ende geerne Godts Vaderlijcken wille onderwerpt.⁹

Deze definitie is niet letterlijk terug te vinden bij de Engelse auteurs, maar is onmiskenbaar geïnspireerd door die van Burroughs:

Christian contentment is that sweet, inward, quiet, gracious frame of spirit, which freely submits to and delights in God's wise and fatherly disposal in every condition.¹⁰

Wittewrongel heeft de hoofdbestanddelen van zijn definitie afzonderlijk toegelicht. Eerst de elementen die de deugd der vergenoegdheid in algemene zin kenmerken: het is een christelijke deugd, een vrucht des Geestes en zij zetelt in het hart. Deze kenmerken worden toegelicht met behulp van bij Watson aangetroffen opmerkingen over de natuur van de deugd van "contentment".

Wittewrongel: Godtsalicheydt, ende vergenoeghsaemheyt, zijn vereenighde met-gesellen. De Godtsaligheyt is een groot gewin met vergenoeginge. (...) 't Is eene vrucht des Geestes; eene geestelijcke ende boven-natuerlijcke Genade. Dese Deught en wast niet in onsen natuerlijcken hof; 't is een tacxken, dat van den Boom des Levens gepluckt, ende door Godts geest in ons geplant wert.¹¹

Watson: Vergenoeginge is yets Goddelyks (...) z'is een scheute van den boom de levens afgenomen, en door den Geest Gods in de ziel ingeplant; een vrugt, die niet in den hof der wereltsche wijsheyt groeyt, maar die van een Hemelsche geboorte is: (...) Dog de Godsalicheyt is een groot gewin met vergenoeginge. Vergenoeginge zijnde of een gevolg van Godsalicheyt, of een metgesel, of beyde.¹²

Vergenoegzaamheid is een innerlijke aangelegenheid.

Wittewrongel: (...)Vergenoeghsaemheyt is eene inwendige saecke, het licht in den mensche; niet in de uyerlicke schelle, maer in de wortel. Sy heeft beyde haren oorspronck, ende haren stroom in de ziele.¹³

Watson: Vergenoeginge is yets inwendigs, binnen in den mensch, en dat niet in de schorsse, maar in de wortel. Vergenoeginge heeft beyde de springbron en stroom in de ziele.¹⁴

Vergenoegdheid is niet iets dat nu en dan optreedt, het is een hebbelijkheid.

Wittewrongel: Aristoteles maect een onderscheyt tusschen het colour dat yemandts aengesichte, door ontsteltenisse vertoont; gelijk als yemant die bleek is, door schaemte root; of die root is van gedaente, van wegen vrees, of gramschap bleek wort; ende tusschen het gene yemandts complexie of gestalte gemeenelick vertoont. Dat en is geen recht vergenoeghde ziele, die nu ende dan schijnt vergenoeght te zijn; maer gestadigh alsoo is. Daer moet habitualis dispositio animae, een hebbelickhey, een gestalte van de ziele zijn; eer het den naem kan hebben van dese Deught.¹⁵

Watson: Aristoteles maakt in zijn welsprekens-kunst, onderscheyt tusschen de kleuren, welke in 't aangezigte ontstaan uyt Hertstogt, en die veroorzaakt worden door lighamelyke gesteltheyt; En (!) bleek aangezigte mag schaamroot worden, maar dat is alleenlijk een Hertstogt en gemoetsberoering; maar die gestadig zoodanig is, en welkers gesteltheyt het zoo mede brengt, die wordt eygentlijk root en bloedt-rijk gesegt. Niet die by sommige gelegenthey, en veel ligt wanneer het na wensch gaat, maar die geduurig en bestendig tevreden is, die is een vernoegt mensch. Die de vernoeging heeft als een hebbelickhey en gesteltheyt van zijn ziel.¹⁶

Na deze algemene kenmerken bespreekt Wittewrongel de kenmerken die specifiek zijn voor de deugd de vergenoegdheid. Een vergenoegd mens beschikt over een zodanige innerlijke gemoedsrust dat hij met elke situatie tevreden is en zich graag en gewillig aan Gods Vaderlijke wil onderwerpt.

Ter bepaling van de aard van de door hem bedoelde gemoedsrust gaat Wittewrongel na welke zielsgesteldheden zij niet en wel uitsluit. Gebruik makend van Watsons hoofdstuk V wijst hij er op dat een vergenoegd christen gevoelens mag hebben en zijn nood aan God mag klagen. Wat de ware tevredenheid uitsluit is het misnoegen, het gemor, de opstandigheid.

Wittewrongel: Wy mogen wel tot onsen Godt roepen; ende hem bidden, dat hy kennisse wil dragen van het leet dat ons geschiedt. Sal niet een kindt by sijnen vader klagen? als daer eenige swaricheyt ende last op ons gemoedt is, het Gebedt, sal lucht ende adem geven, het herte verlichten. Hanna was een vrouwe beswaert van geeste (...) maer soo haest als sy in den Gebede hare ziele hadde uytgegoten voor het aengesichte des Heeren; soo ginck sy haren wegh, ende sy en was niet meer bedroeft(...). 't Is wat anders, aen sijnen Godt, ofte van sijnen Godt te klagen; 't een kan met een vergenoeghtheyt van de ziele wel bestaen; 't ander is een bewijs van het alderhoogste misnoegen.¹⁷

Watson: Wy mogen tot Godt roepen, en al ons geleden geweld en ongelijk als voor zijne oogen spellen. Zal niet het kindt zijn vader klagen. Wanneer eenige last onzen geest drukt en benauwt, zoo geeft het Gebedt ademtogt, en verligt het herte: Hanna's geest was onder de last benauwt, ik ben, zeydze, een Vrouwe bezwaert van geeste: En na

datze gebeden hadde, gingse weg, en haar aangezigte en was haar zoodanig niet meer. Hier is het onderscheyt tusschen een heylige en tusschen een onverduldige klagte: in de eene klagen wy aan Godt; en in de ander over Godt.¹⁸

Een vergenoegd mens is tevreden met zijn actuele situatie. Drie situaties zijn er waarin men niet zal mogen berusten: in de natuurlijke (zondige) staat, in een goddeloze werksituatie en in een toestand van geestelijke armoede. Wittwrongel heeft dit toegelicht met behulp van hoofdstuk XII van Watsons tractaat.

Wittwrongel: Sy en zijn met een kleyne portie van Genade geensins vergenoeght; (...) Sy mogen met weynigh in haren tijdelijcken staet wel te vreden zijn; maer in de Religie en hebben sy noyt genoegh.¹⁹

Watson: Of wy schoon in 't gene wy zijn vernoegt moeten wesen; zoo moeten wij ons egter met een weynig genade niet tevreden houden. (...) Hoewel wy met een sobere portie van staat vernoegt zijn moeten, egter niet met een sobere portie van genade.²⁰

Beknopt gaat Wittwrongel tenslotte nog in op de eigenschap van een tevreden christen, dat hij zich gewillig en graag aan Gods Vaderlijke wil onderwerpt.²¹ Ik stelde hier verwantschap vast met Burroughs toelichting op "contentment" als "freely submitting to and taking pleasure in God's disposal".²²

De beoefening van de deugd der vergenoegdheid

Wittwrongel heeft een uitvoerige paragraaf gewijd aan de praktijk van de vergenoegdheid.²³ Hij heeft uiteraard gelet op de relevantie van deze deugd voor het gezinsleven. De door hem besproken gevallen waarin men moet leren vergenoegd te zijn, zijn onder andere: voorspoed, armoede, kinderloosheid, kinderrijkdom, verlies van kinderen, tegenslagen in het beroep, ziekte, ontrouw van vrienden en geestelijke beproevingen. De twee eerstgenoemde toepassings situaties heeft Wittwrongel overgenomen uit hoofdstuk IV van Watsons tractaat, de andere omstandigheden zijn grotendeels ontleend aan hoofdstuk X van deze Engelse bron. In het laatst genoemde hoofdstuk behandelt Watson een twaalfstal "voorwendzels" voor misnoegd-zijn, zoals "ik heb een kindt verloren". Watson geeft argumenten waarom men ook in dergelijke situaties het evenwicht moet proberen te vinden.

Het gegeven voorbeeld vormt een heel duidelijk bewijs van Wittwrongels afhankelijkheid van Watson.

Wittwrongel: Die godtsalige Paulina (daer de oude Leeraren van geschreven hebben) was door het verlies van hare kinderen soo vol droefheys, datse by na onder haer misnoegen was vergaen. Maer een vergenoeghde ziele, heeft geleert 1. datse in alles tevreden moet zijn. Niet alleen als Godt een weldaet aen haer geeft; maer oock wanneer hy die wil wegh nemen. (...) wel wetende, soo sy moet danckbaer zijn in alles (...) soo en behoort sy nergens in mis-

AL L E D E
THEOLOGISCHE EN PRAKTICALE
W E R K E N,
Van den Godvrugtigen en zeer Geleerden Heer
D^o. THOMAS WATZON,

In zyn leven getrouw Bedienaar des H. Evangeliums tot Londen.

Behelzende veele

U Y T M U N T E N D E
P R E D I C A T I E N,

Bestaande in stigtelyke en zoetvloeyende Bedenkingen, Verklaringen en Toepassingen van eenige voorname uytgezogte plaatzen des Ouden en Nieuwen Testaments.

Om deszelfs uytneementheyt uyt het Engels vertaalt,

DOOR

D^o. JOANNES FABRICIUS,

In zyn leven Bedienaar des H. Evangeliums in de Heerlykbejd Kuynder.

DER D E D R U K.

Vermeedert met vier nieuwe Tractaten, en van veele Drukfouten gezuuyvert.

T E D O R D R E C H T,

Gedrukt by JOHANNES 'T HOOFT, Boekverkooper, op de Voorstraat, by de Pelfse Brug. MDCCXXXVI.

noeght te zijn. 2. Dat Godt wel somtijts die gebroockene backen, van uyerlijcke vergenoeginge wil wegh nemen, om sijne kinderen uyt de fonteyne sijner vertroostingte te laten drincken; ende haer in sijne gemeenschap te verheugen. Sy bevindt oock dat haer de Heere beter is als thien soonen? 3. Dat Godt dese kinderen haer selfs maer geleent en heeft; ende dat yemandt ons geleent heeft, magh hy weder-eysschen als het hem gelieft. 4. Dat sulcken ziele so groote reden van droefheyte niet en heeft; was het een wederspannigh kindt, het was haer tot een last. Is het vroom ende Godts-dienstich geweest in sijn leven, sijn sterven maect het te geluckiger; het is weghgeraep't voor het quaet (...) Het hebreusche woort beteekent soo veel, als yets vergaderen. Een goddeloos kindt, wert eygentliken af-gesneden; maer een Godtsaligh kindt wert van Godt vergadert. Gelijk een mensche eenige schoone ende welriekende Blommen by een vergadert, ende die by malkander bewaert.²⁴

Watson: Paulina was, door 't verlies harer kinderen, met zoodanigen geest van droeffnisse beladen, datze haar zelve in haar misnoegen scheen te zullen begraven. (...) 1. Wy moeten vergenoegt wesen, niet alleen als Godt ons weldaden schenkt, maar ook wanneer hyze wegneemt. Moeten wy Godt danken in alle dingen, zoo moeten wy in geen ding misnoegt wesen. 2. Wel licht heeft Godt de regenbak weggenomen, op dat hy u te meer van de springbron geven mag; (...) Godt wil dat gy meer van hem selve hebben sult, en is hy niet beter dan tien Zoonen? 3. U kindt was niet gegeven, maar geleent: (...) Wat men iemand leent dat mag men, als men wil, weer om vorderen. (...) 4. Neemt, dat het kindt, dat van u opgeëyscht is, of goed, of quaad was. Zoo het quaad en wederspannigh was, gy hebt niet zoo zeer een kindt, als een last verlaten (...) Was het goet en Godsdienstig, zoo gedenkt, dat het weggeraapt is voor het quaad (...); In de Grondtext is, wordt vergadert: Een Godloos kindt stervende, wordt afgesneden; maar het Godsalige wordt versamelt. Gelijk de menschen bloemen versamelen, en, om te bewaren, in bloempotten opsetten (...).²⁵

Overigens wijs ik er op dat ik de door Wittewrongel behandelde gevallen van kinderloosheid en kinderrijkdom niet bij Watson aantrof.

De paragraaf over de beoefening van de deugd der vergenoegdheid wordt door Wittewrongel besloten met "dat seer uytstekende exemplaer van Pauli vergenoeghsaemheyte".²⁶ Wat Wittewrongel over dit voorbeeld schrijft, is overgenomen uit Hoofdstuk IV van Watsons verhandeling.

Wittewrongel: In wat staet of conditie dat hy was, ende waer dat hem Gods voorsienicheydt maer en wilde leyden; hy wist wat cours dat hy moeste houden. 't Was hem even eens hoe Godt met hem wilde handelen; of hy hem stelde aen den hooghsten ofte aen den leeghsten trap van Jacobs ladder.²⁷

Watson: Werwaerts de voorzienigheyt ook waayde (...) hy altijd wiste

hoe zynen koers te stieren. Wat zijn uytterlyke staat aangaat, hy was altijd dezelve man: Hy konde of op de hoogste sporte van Jacobs ladder, of ook beneden by de grondt zijn.²⁸

Watson vergeleek de vergenoegde ziel (Paulus) achtereenvolgens met een dobbelsteen die altijd op z'n kant valt, een uurwerk dat niet van slag raakt en een schip dat voor anker ligt; zo ook Wittewrongel.

Paulus was, volgens Wittewrongel, niet met de kunst der tevredenheid geboren; deze hemelse kunst had hij geleerd: niet aan de voeten van Gamaliël, maar in de school van Christus. Wittewrongel citeert Zanchius, die in Filip.4:12 (*μεμύνηκα* ; ik ben onderwezen) las: ik ben in deze verborgenheden onderwezen.²⁹ Ik vermoed dat Wittewrongel deze uitleg niet bij Zanchius heeft aangetroffen, maar bij Watson, die in de marge Zanchius aanhaalt (Mysteriis initiatus sum).³⁰

De kenmerken van een vergenoegd christen

Om te kunnen bepalen hoe ver men gevorderd is in de oefening van de deugd der vergenoegdheid heeft Wittewrongel "merck-teecken van een vergenoeghde ziele" gegeven.³¹ Deze kenmerken bleken ontleend te zijn aan Watson en Burroughs. Van Watson heeft hij vijf kentekens overgenomen die vermeld zijn in diens hoofdstuk (XIII) over de vraag "hoe een Christen weten kan of hy deze Goddelyke kunst geleert heeft". De aan Watson ontleende criteria zal ik hier noemen. Een vergenoegd christen

- heeft een stille en zachtmoedige geest;
- is blijmoedig;
- is dankbaar;
- kan zich in elke situatie schikken;
- zal zich niet met ongeoorloofde middelen uit problemen redden.

Een vergenoegde ziele kan sijnen tijdt wel uytwachten, tot dat Godts voorsienicheydt eene deure der hope haer sal open doen, schrijft Wittewrongel.³² Eerder vertolkte Watson deze gedachte:

Een vernoegt Christen zal gewillig Gods tijdt en welbehagen verwagten, en zig niet roeren nog bewegen, voor dat Godt een deure openet.³³

Wittewrongel heeft nog vijf kentekens van een vergenoegde christen besproken. Daarvoor heeft hij nogal wat ontleend aan Burroughs capita over "the mystery of contentment".

Bij Burroughs heeft Wittewrongel een paradox ter kenschetsing van de bezitter van het goddelijk geheim der vergenoegdheid aangetroffen: hij is zowel de tevredenste als de ontevredenste mens ter wereld ("he is the most contented man in the world, and yet the most unsatisfied man in the world"). Burroughs' breedvoerige toelichting is door Wittewrongel beknopt samen gevat.³⁴ Het bezit van Gods gunst stemt een recht christen tevreden, ook al moet hij het stellen met "een beete broodts, ende een dronck waters". De grootste wereldse schatten kunnen hem geen genoeg en schenken als hij de gemeenschap met God in Christus moet misgenoen.

Wittewrongel: Men leest van den grooten Luther, als hem door de Hertogen ende Princen van de wereltd, groote giften wierden toegesonden, dat hy deselve heeft geweygert, ende oentlick betuyght, dat het sijnen ernstigen wensch menighmael geweest was, dat hem sijnen Godt doch met sulcke kleyne dingen niet en wilde af-setten.³⁵

Burroughs: When Luther was sent great gifts by Dukes and Princes, he refused them, and he says, 'I did vehemently protest that God should not put me off so; 'tis not that which will content me.'³⁶

Een werelds mens is vergenoegd wanneer zijn verlangens vervuld worden, een recht christen is pas vergenoegd als hij zijn begeerten weet te matigen. Ook dit kenmerk moet Wittewrongel bij Burroughs gevonden hebben.

Wittewrongel: De oefeninghe van dese Deught en bestaet niet in additione & multiplicatione; in het toe doen of vermeerderen: maer in subtractione, in het aftrekken van onse begeerten tot de dingen deser wereltd.³⁷

Burroughs: But contentment does not come (...) by adding to what you want, but by subtracting from your desires.³⁸

De rechte vergenoeging bestaat niet in het wegnemen van drukkende lasten, maar in het opleggen van een andere, zwaardere last. Dit kenmerkende zal eveneens aan Burroughs ontleend zijn.

Wittewrongel: Maer een vergenoeghde ziele wil haer selven, noch een swaerder last gaen opleggen; sy kan over den last van hare sonde (...) meer klagen, als over eenige lasten die haer drucken. Ende dewijle sy (...) by haren gebroockenen staet kan voegen een gebroocken herte; daer en is geen last te swaer, die sy niet geern dragen wil.³⁹

Burroughs: The way of contentment is to add another burden, that is, to labour to load and burden your heart with your sin; (...) if you so fall to bemoaning your sin before the Lord, you shall quickly find the burden of your affliction to be lighter than it was before. (...) Add therefore to the breaking of your estate, the breaking of your heart (...).⁴⁰

Een kenmerk van het vergenoegd gemoed dat Wittewrongel, net als Burroughs, als laatste vermeldt, is het gesprek met de "boesem-vriendt": het gebed tot God.

Wittewrongel: Vleeschelicke Christenen, als sy misnoeght zijn, sullen dickmaels met quaedt spreekken, haer selven willen helpen; sy klagen dese of die heeft het haer gedaen. Sy werpen veele smadelijcke scheldt-woorden uyt, ende soo hebben sy haren moedt gekoelt ende zijn te vreden. Maer hoe gevoeligh dat een vergenoeghde ziele is, van het ongelijck dat haer is aengedaen; sy en wil haer selven geensins wreecken. Sy wil tot Godt alleen, in den Gebede haren toevlucht nemen; daer opent sy haer herte, ende giet hare ziele uyt voor het aengesichte des Heeren(...).⁴¹

Burroughs: Other men or women are discontented, but how do they help themselves? By abuse, by bad language. Someone crosses them, and they have no way to help themselves but by abuse and by bitter words, and so they relieve themselves in that way when they are angry. But when a godly man is crossed, how does he relieve himself? - He is aware of his cross as well as you, but he goes to God in prayer, and there opens his heart to God and lets out his sorrows and fears(...).⁴²

Wittewrongel besluit deze paragraaf met een klacht over de onvergenoegdheid in zijn dagen: "’t Is een gemeene landt-sieckte, misnoeght te zijn".⁴³

Motieven om de deugd der vergenoegdheid te betrachten

Het eerste gedeelte van de laatste paragraaf van Wittewrongels betoog over de vergenoegdheid bevat "krachtige Beweegh-redenen" om deze deugd te betrachten.⁴⁴

In de eerste plaats wordt gewezen op Gods bevel. Die reden is ook door Watson in hoofdstuk VII als belangrijkste aangevoerd. Beide auteurs referen in dit verband aan Heb.13:5.

Wittewrongel: Ipse dixit, hy selfs heeft het geseght; was genoeg voor de schoolieren van Pythagoras, om het woort van haren Meester op te volgen. Wy en souden het noyt voor onsen Godt verantwoorden, soo wy dese lesse van onsen Meester niet en volgen. Ons herte en kan immers niet ongeruster zijn als de woeste zee, welcke nochtans door zijn Woort tot sulcken kalmte ende groote stilte gebracht wierdt.⁴⁵

Watson: Ipse dixit, was genoeg onder Pythagoras Leerlingen.(...) Zijn fiat, het geschiede, is een Wet, en heeft Majesteyt genoeg, om ons tot gehoorsaamheynt gevangen te houden: onze herten moeten niet onstuymiger wesen dan de ongeruste zee, die op zijn Woordt stille wiert".⁴⁶

Een volgend motief wordt gevormd door de exempelen der heiligen. We treffen dat motief ook bij Watson aan: het elfde van de dertien beweegredenen tot vergenoeging uit hoofdstuk XI. Het uitvoerigst gaat Wittewrongel in op het voorbeeld van Abraham; hij vat samen wat bij Watson over deze kampioenen der vergenoegdheid is geschreven.⁴⁷ We missen het voorbeeld van Paulus; dat was door Wittewrongel echter al eerder (zie hiervoor!) gebruikt.

Ter aanprijzing van de vergenoegdheid staat Wittewrongel achtereenvolgens stil bij de noodzakelijkheid, billijkheid, uitnemendheid en profijtelijkheid van deze deugd.

Of een mensche wil of niet en wil, het moet so met hem gaen, als het Godt gelieft,

volgens Wittewrongel. Met hetgeen God over hem besloten heeft, zal de mens het moeten doen. Welnu:

Soo moeten wy, van dese Noot oock een Deught leeren maecken.⁴⁸

Dit motief is door Wittewrongel vrijwel zeker overgenomen uit Watsons hoofdstuk VII, waarin als derde van drie redenen om vergenoegd te zijn het goddelijk besluit genoemd wordt. Volgens Watson moet de mens die rol spelen die God voor hem heeft vastgesteld en hij houdt zijn lezers dan ook voor:

Zyt te vreden, zyt vergenoegt, onder Gods beschikkinge te staan.⁴⁹

De vergenoegdheid is een deugd van bijzondere schoonheid: andere deugden stralen in haar door.

Wittewrongel: Verscheyden uytsteekende Genaden, zijn hier oock te samen gevoegt, die alle haren glants ende luyster geven in dese eene Deught, en aldaer hare oeffeninge vinden.⁵⁰

Watson: De vernoeginge, hoewel eygentlijk geen genade, maar eer een gesteltheit des gemoets, vervat egter in zig optimum temperamentum, een gezegende vermenginge van alle genaden.⁵¹

Als voorbeelden van deugden die deel uitmaken van het vergenoegde gemoed vinden we bij Watson: geloof, lijdzaamheid, zachtmoedigheid "en sulke Goddelyke deugden meer, welke de inmengeselen daar van zijn".⁵² Door Wittewrongel zijn ook die andere deugden vermeld: hoop, nederigheid, gehoorzame onderwerping en dankbaarheid.⁵³

Het profijt van de beoefening der vergenoegdheid demonstreert Wittewrongel aan de hand van een vijftal voordelen. Deze zijn grotendeels in hoofdstuk XI van Watsons tractaat terug te vinden.

Vergenoegdheid zorgt er bij voorbeeld voor dat men niet onder de moeilijkheden bezwijkt.

Wittewrongel: Gelijck de medicynen de ontsteltenissen uyt het lichaem weghnemen, soo neemt de oeffeninge van dese Deught het misnoegen uyt het herte: ende gelijk de Camomille, hoe sy meer betreden wert, hoe sy meerder wast: Soo sal oock sulcken vergenoeghde ziele, hoe sy meer gedruickt wert, te vredsamer vruchten der Gerechtigheyt kunnen voortbrengen. Dese Deught behoudt de ziele, dat sy onder de alderswaerste kastydingen niet en sal beswijcken; ende wanneer haer eenen droevigen Herfst, ende eene koude Winter over komt, ende dat de bladeren van Voorspoet afvallen; daer sal noch altijd het zap der Vergenoegsaemheyt in de wortel, ende in het herte overblijven. Sulck een Christen heeft noch leven in sich, wanneer alle de uytterlicke vertroostinghen schijnen te verdwynen. Dese Verghenoeghsaemheyt is een gouden Schilt, 't welck het herte teghens alle wederweerdigheden wapent ende beschut: een Borstwapen, daer op selfs alle de vyerige pijlen des Satans moeten afstuyten. De Nederigheyt van een Christen, is gelijk het loodt dat het Net onder water houdt; de neederige ziele, bedwinght al het oprysende misnoegen; dat het in toorn niet op en swelle. Ende de Vergenoeghsaemheyt is gelijk het kurck, 't welck het Net boven 't water houdt, dat het niet tot op de grondt ter neder sincke.⁵⁴

Watson: Een vernoegt Christen is gelijk de Camille, hoe meer zy verreden wordt, hoe meerder dat zyt wast: gelijk de Medicyne de zieke

uyt het lighaam drijft, zoo drijft ook 't vernoegen alle quellinge uyt het herte. (...) Heylige vernoeginge behoudt het herte van bezwyken. Wanneer 's herfst de vrugten en bladeren afgevallen zijn, zoo is egter nog sap in de wortel: En of'er ook een herfst in onze uysterlyke toestand is, wanneer de bladeren onzes staats afvallen, zoo is'er nog het sap der vernoeginge in het herte: en alzo heeft een Christen, wanneer zyne uysterlyke middelen zonder bloeytsel zijn, het leven nog inwendig. (...) Vernoeginge is een gouden schildt welk alle mismooedigheden te rugge doet stuyten. Nederigheyt is als het zinkloot aan het net, welk de ziel, alsze door hertstogten opdrijft, nederhoudt; Vernoeginge daar en tegen is gelijk het kork, welk het herte, wanneer 't door moedeloosheyt aan 't zinken is, boven water houdt.⁵⁵

Een vergenoegd mens duidt al Gods handelingen ten goede. Watson is de leverancier van dit gezichtspunt, zij het zonder diens voorbeelden.

Wittewrongel: Sulcken vergenoeghde ziele, weet dat Godts kastydingen, hoe swaer en bitter dat sy vallen, maer so veele onderwysingen en zijn (...) ende al is haer conditie in haer selven noch soo quaet sy kan noch seggen, dat de Heere goet is.⁵⁶

Watson: Krankheyt, (segd vernoeginge) is Gods oven, om zijn goudt te suyveren, en meerder te doen glinsteren. De gevangnisse is een bedekamer, of huys der smekinghe.(...) De vernoegde ziel neemt alles in 't goede, en wanneer zijn toestant op 't argste is, kan hy seggen: Immers is Godt goed.⁵⁷

Hulpmiddelen om vergenoegd te kunnen zijn

Het tweede gedeelte van de laatste paragraaf over de vergenoegdheid bestaat uit de bespreking van een tiental aanwijzingen om deze deugd op de rechte wijze te kunnen praktizeren.⁵⁸ Deze voorschriften zijn voor het overgrote deel ontleend aan Hoofdstuk XIV van Watsons verhandeling; men treft daar achttien "regelen omtrent Vernoeging" aan. De regels die Wittewrongel aan Watson heeft ontleend zijn de volgende:

- leef door uw geloof;
- tracht een nederige geest te krijgen;
- probeer een zuiver geweten te houden;
- leer u zelf te verloochenen;
- poog meer hemelsgezind te zijn;
- overdenk uw staat in deze wereld;
- let niet alleen op de donkere kanten van uw situatie, maar ook op de lichtzijden;
- wees veel in gebed.

Van twee regels (de eerste en de zesde) zal ik Wittewrongels afhankelijkheid van Watson illustreren.

Wittewrongel: Door het geloove sullen wy oock alle de beloften Godts ons selven kunnen toe-eygenen; ende uyt die borsten der Vertrou-

stinge, een soeten Honigh en Melck der goddelicker Vergenoeghsaem-
heyt steets kunnen suygen. Christus is dien Wijnstock, ende de Be-
loften zijn die geestelicke Wijntrossen, die daer aen groeijen; en-
de het Geloove moet den soeten Wijn der Vergenoeginge daer uyt
perssen. (...) Wy en sullen die in het bysonder niet gaen ophalen.
(...) Wat is 'er onder desen eenen Wijntros, niet al soetigheyt be-
greepen! Godt de Heere is een Sonne ende Schilt, de Heere sal ge-
nade ende eere geven: hy en sal het goede niet onthouden den geenen
die in oprechtigheyt wandelt. (...) Hier is genoeg voor ons Ge-
loove, om in de meeste ongelegentheden daer op te kunnen leven. Dit
is een lieffelicke Blomme, daer uyt het Geloove, de Geest ende het
Sap der Goddelicker vergenoeghsaemheyt sal kunnen trekken; ende on-
se ziele soo veel vermaeck daer in laten vinden, dat wy volgens den
raet van den ouden Leeraer Ambrosius, sullen leeren in hoc mundo,
supra mundum esse: in dese wereltd, boven de wereltd zijn: ende wat
beeters soecken, als ons de wereltd geven kan.⁵⁹

Watson: 't Geloove suygt den honig der vernoeginge uyt de Byekorf der
Beloften. Christus is de Wijnstock, de Beloften zijn de Druyvetros-
sen, die aan deze Wijnstok wassen: En 't Geloove perst den soeten
Wijn der vernoeginge uyt deze Geestelyke Druyvetrossen der Belof-
ten. Eene Druyvetros zal ik u maar toonen: De Heere is een Zonne
ende Schildt: de Heere zal genade en eere geven: Hier is genoeg
voor 't Geloove om op te leven. De Belofte is de bloeme, daar 't
Geloove de geesten en quintessentie der Goddelyke vernoeginge uyt-
trekt. In een woordt, 't Geloove verheft de ziel, zoo datze na ede-
ler en hoogaardiger vermaaklijkheden haakt, als de werelt toebren-
gen kan, om in deze werelt boven de werelt te leven. (N.B.: de la-
tijnse versie van Ambrosius' uitspraak staat bij Watson in de marge
aangetekend.⁶⁰)

Wittewrongel: Zijn wy niet als arme beedelaers, die alle daghe noodigh
hebben, om ons dagelickse broodt te bidden; Wy leeven op Godts ael-
moessen: ende daarom met het geene hy ons geeft, (al was het noch
soo weynigh) moeten wy te vreden zijn. Sal een Bedelaer, een ander
willen voor-schrijven, wat hy aen hem geven sal?⁶¹

Watson: Bedelaers zijn wy, die dagelijks aan de poorte des Hemels leg-
gen bedelen, Geeft ons heden ons dagelyks broodt; wy leven van Gods
aalsoessen. Daarom moeten wy met een kleyntje te vreden zijn: Den
bedelaar en komt niet toe te kiezen en keur te nemen, hy moet selfs
met een afslag en weygeringe te vreden zijn.⁶²

Aan het slot van zijn bespreking van de deugd der vergenoegdheid merkt
Wittewrongel het volgende op:

Wy hebben nu genoeg (indien niet al te veel) van dese Deucht ge-
seght (...). Maer ick vreesse hoe veel wy daer van oock geschreven
hebben, datter noch weynigh genoeg sullen gevonden worden, die met

Paulo in dese Hemelsche kunst ter degen sullen onderwesen zijn. 't Was oock een moeyelicke oeffeninge, welcke den Heyligen Koninck en de Prophete David, hem selven hadde voorgeschreven, als hy seyde: Psalm 39. vers 2. Ick sal mijne weghe bewaren, dat ick niet en sondighe met mijne tonge. Daer van een Geleert ende Godtsaligh Theologant in Engelandt, op het eyndigen van sijne lessen over den selven Psalm sprekende, beweeght heeft, dus veel daer van te seggen. Ick hebbe dese acht-en-dertigh jaren over dese lesse gheleert, maer ick en ben daer in noch niet ten vollen onderwesen: maer hoe vele zijnder, die by nae noch eens soo veel jaren op hare reeckeninghe hebben; ende nochtans dese lesse der Christelicke vergenoegsaemheyt tot noch toe niet geleert en hebben?⁶³

Men vergelijke het geciteerde met hetgeen we lezen aan het eind van Burroughs' tractaat *The Rare Jewel of Christian Contentment*:

I have spent many sermons over this lesson of contentment, but I am afraid that you will be longer in learning it than I have been preaching of it; it is a harder thing to learn it than it is to preach or speak of it. I remember I have read of one man reading of that place in the 39th Psalm, 'I will take heed that I offend not with my tongue'; he said, I have been these thirty-eight years learning this lesson and have not learned it thoroughly. The truth is, there are many, I am afraid, who have been professors near eight and thirty years, who have hardly learned this lesson.⁶⁴

Wittewrongels afhankelijkheid van het Engelse voorbeeld is tot aan het eind toe evident!

Tenslotte

De hier gepresenteerde resultaten van een tekstvergelijkend onderzoekje illustreren nog eens Wittewrongels afhankelijkheid van puriteinse pennevruchten.

Voorts bewijzen ze dat men alleen door speurwerk in de bronnen uitsluitel kan krijgen over de kwestie van de relatie tussen puritanisme en Nadere Reformatie.

Dankzij steeds meer controleerbare gegevens gaat zichtbaar worden, welke grote betekenis het piëtisme van overzee voor onze beweging moet hebben gehad. Wie dit profijt nu nog ontkent of bagatelliseert, heeft geen kennis genomen van de feiten.

De Nadere Reformatie was geen autarkische beweging.

L.F. Groenendijk

CHRISTELICKE HUYS-HOUDINGE. 13

I. Van eenige bysondere Deughden van de eerste Tafel, die insonderheydt op Godt sien, ende de rechte gronden van alle Godts-dienstigheyt ende oprechte Godtsaligheyt in alle Christelijcke Huys-vaders ende Huys-moeders moeten zyn.

1. Van de Deught des saligmakenden geloofs.
2. Hope in Godt.
3. Liefde tot Godt ende onsen Heere Iesum Christum.
4. Vreesse Godts.
5. Ootmoedigheyt voor Godt.
6. Verloocheninge van ons selven.
7. Lijdtfaemheyt.
8. Blyfchap in Godt.
9. Danckbaerheyt tot Godt.
10. Hemelsch gefintheyt.

II. Van de Deughden der Christelijcke Seden, in welkers oeffeninge de Christelijcke Huys-vaders ende Huys-moeders, hare Godtsaligheyt/ten opsichte van haren wandel / vooz ende onder de menschen behoorden te laten sien. Die wy soo ten opsichte van de personaen die haer daer in oeffenen/ haer eyghen voozwerpselen / ende de eynden die sy haer selven daer in moeten voozsetten/ souden kunnen onderscheyden. Maer het sal ons genoegh te deser plactse zyn / dat wy eenige van dese vooznaemste Deughden wyt de heplige Schrifture voozstellen / daer van wy in't bysonder / ende volgens de order van de Konincklijke Wet onses Godts die de beste ende volmaechtste is) sullen handelen. Die soo wel op ons selven, als op onsen even naesten haer opsicht hebben. Als daer zyn

1. De Deught van Christelijcke getrouwicheyt.
2. Liefde tegens alle, ende tot de Broederen.
3. Vrede ende natrachinge van eendracht.
4. Vriendelijcke ende beicheydene gefeggelijckheyt.
5. Sachtmoedige verdraeghsaemheyt.
6. Barmhertigheyt ende mede-doogetheyt, ontrent den armen ende elendigen.
7. Herberghsaemheyt.
8. Nederigheyt.
9. Sedige stemmicheyt.
10. Kuyfheyt.
11. Maticheyt.
12. Rechtveerdigheyt.
13. Waerheyt.
14. Vergenoeghsaemheyt.

Noten

1. L.F. Groenendijk, *De nadere reformatie van het gezin* (Dordrecht 1984) 49-52.
2. Voor zijn ethiek der gezinsrelaties heeft Wittewrongel het allermeest geprofiteerd van *Of Domesticall Duties* (1622) van William Gouge.
3. P. Wittewrongel, *Het Tweede Boeck Van de Oeconomia Christiana* (Amsterdam 1661) 1-708.
4. P. Wittewrongel, a.w. 661-708 (=hoofdstuk XXV).
5. Thomas Watson studeerde aan Emmanuel College te Cambridge. Predikant van St. Stephens Church, Walbrook in London tot aan de "Great Ejection" van 1662. Hij was de presbyteriaanse richting toegedaan. Het belangrijkste werk van deze praktijzer is *A Body of Practical Divinity* (een uitvoerige verklaring van de *Shorter Catechism of the Westminster Assembly*). Verscheidene van zijn pennevruchten zijn in het Nederlands vertaald; zie *Faty* 1809-1825. Van *The Art of Contentment* verscheen in 1659 een vertaling. Deze verhandeling - *De Kunst van Goddelyke Vergenoeging* (n.a.v. Filip. VI:11) - is opgenomen in *Alle de Theologische en Practicale Werken* van Watson.
6. Jeremiah Burroughs studeerde aan Emmanuel College, Cambridge. Diende twee gemeentene in East Anglia, werd gesuspendeerd en vertrok naar de Engelse gemeente te Rotterdam; van 1646 tot aan zijn overlijden stond hij te Londen. Op de synode te Westminster behoorde deze independent tot de "Five Dissenting Brethern". Zijn talrijke praktikale geschriften waren in Engeland zeer populair. *Faty* vermeldt twee Nederlandse vertalingen: 604 en 605. *The Rare Jewel* is daar niet bij.
7. Nederlandse vertaling - *Ware Vergenoegtheyt* - in *Alle de Theologische Wercken* (Amsterdam 1659) 128-172.
8. Van Watsons verhandeling gebruik ik de vertaling in *Alle de Theologische en Practicale Werken* (Dordrecht 1739³) 140-228; van Burroughs geschrift gebruik ik de Engelse editie (Banner of Truth Trust) van 1964. De werken van Wittewrongel, Watson en Burroughs worden door mij aangehaald met vermelding van auteursnaam en pagina('s).
9. Wittewrongel, 664.
10. Burroughs, 19; vgl. 40: "Contentment is the inward, quiet, gracious frame of spirit, freely submitting to and taking pleasure in God's disposal in every condition".
11. Wittewrongel, 664.
12. Watson, 151/2.
13. Wittewrongel, *ibid*.
14. Watson, 152.
15. Wittewrongel, *ibid*.
16. Watson, 153.
17. Wittewrongel, 668.
18. Watson, 150/1.
19. Wittewrongel, 671.
20. Watson, 209.
21. Wittewrongel, 672/3.
22. Burroughs, 32-36.
23. Wittewrongel, 673-684.
24. Wittewrongel, 667/8.

X-142

25. Watson, 159/60.
26. Wittewrongel, 683/4.
27. Wittewrongel, 683.
28. Watson, 149.
29. Wittewrongel, *ibid.*
30. Watson, 149 in margine.
31. Wittewrongel, 684-688.
32. Wittewrongel, 685.
33. Watson, 214.
34. Vgl. Wittewrongel, 686 en Burroughs, 42-45.
35. Wittewrongel, *ibid.*
36. Burroughs, 43.
37. Wittewrongel, *ibid.*
38. Burroughs, 45.
39. Wittewrongel, 687.
40. Burroughs, 47,48,49.
41. Wittewrongel, 688.
42. Burroughs, 84.
43. Wittewrongel, 688-693; citaat op 690.
44. Wittewrongel, 693-700.
45. Wittewrongel, 693/4.
46. Watson, 153.
47. Vgl. Wittewrongel, 694 en Watson, 203/4.
48. Wittewrongel, 695.
49. Watson, 154,155.
50. Wittewrongel, 696.
51. Watson, 178.
52. Watson, *ibid.*
53. Wittewrongel, 696/7.
54. Wittewrongel, 698.
55. Watson, 181.
56. Wittewrongel, 699.
57. Watson, 185.
58. Wittewrongel, 700-708.
59. Wittewrongel, 701/2.
60. Watson, 215/6.
61. Wittewrongel, 705.
62. Watson, 220. Vergelijkbare formuleringen gij Gataker, *Alle de Theol. Wercken* 157, waar in de marge naar Augustinus wordt verwezen.
63. Wittewrongel, 708.
64. Burroughs, 227.

REGISTER VOOR "DE NADERE REFORMATIE VAN HET GEZIN"

In *DNR* 8(1984),138 is een register voor het boek over Wittewrongel aangekondigd. Inmiddels is dit register (dat alle in het boek voorkomende personen bevat) in druk beschikbaar. Wie een gratis exemplaar van het register wenst te ontvangen, late dit ondergetekende per **briefkaart** weten.